

екстраполяцією протистояння «МИ – ВОНИ», переміщенням поділу на «своїх» і «чужих» з релігійної в політичну площину. При цьому політична активність меншинних релігійних організацій корелює з їх включеністю у національно-духовне життя українців (УГКЦ) чи національних меншин (кримські татари, іудеї).

Залежно від вибору шляхів функціонування релігійні меншини можуть бути як рецесивними (здійснюють слабкий, незначний вплив на характер, рівень, ступінь, динаміку релігійності), так і домінантними (значно впливають на формування і зміни в усталеному релігійному комплексі, а відтак – детермінують негативи в системі релігійних відносин, вносять деструкцію або ж реконструкцію в релігійне середовище, нав'язують, диктують свій вибір моделі релігії, ініціюють створення в масовій свідомості образу «ворога своєї віри» тощо. На нашу думку, в українському релігійному полі все помітнішим стає таке явище як меншини в меншині. Цей термін згадано в Рекомендації 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи 1993 року. Релігійну суть меншини в меншині можна пояснити так: це – релігійні організації, що є формально представниками релігійної більшості (в масштабах країни), але в окремих регіонах цієї ж країни відчують незручності, незахищеність, притаманні ситуаціям релігійних меншин. Прикладом цьому є тенденція до домінування на Сході України УПЦ МП, а на заході – УГКЦ, що зрештою спричинює існування інших релігійних спільнот в цих регіонах в статусі меншин. Так, громади УПЦ МП в галичанському регіоні є меншістю, як нею є греко-католики на Сході і Півдні України.

Таким чином, відносини релігійних меншин з релігійною більшістю в сучасній Україні спрямовані одновекторно. Остання вбачас в релігійних меншинах конкурента, який потенційно може зайняти її місце або ж відібрати до себе її послідовників. Відтак її стратегія спрямована на локалізацію, нівеляцію, а то й нейтралізацію діяльності релігійних меншин, які, в свою чергу, намагаються вибудувати механізми формування зв'язків, взаємодій, опосередкувань з релігійною більшістю для зміцнення свого становища і позитивної перспективи розвитку. Ці механізми можуть мати як конструктивний (підтримка державних програм, загальнонаціональних ідей, соціальне служіння, міжрелігійний, міжкультурний, міжнаціональний діалог в процесі побудови громадянського суспільства, участь в розробці і реалізації заходів щодо розв'язання глобальних проблем, сприяння підвищенню рівня суспільної моралі та індивідуальної моральності тощо), так і деструктивний характер (самоізоляція, заглиблення у світ власного буття і байдужість до суспільних процесів, нетерпимість, агресивність і агресія до інаквовіруючих, антидержавна, антисуспільна, антиукраїнська діяльність тощо), а, відповідно до цього, постають і своєрідні суспільні наслідки.

О. НИКИТЧЕНКО ■

РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НОВІТНІХ РЕЛІГІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Запорукою існування громадянського суспільства, як відомо, є діяльність громад, які відтворюють громадяни. Ця тавтологія нам потрібна щоб нагадати те, що так воно сталося історично – першим прообразом громадянської організації в Європі була католицька церква середньовіччя, яка, за своєї централізації, мала необхідність відтворюватися в багатьох країнах і з цією метою встановлювала гарантії свого існування відносно багатьох держав, як самостійна громада. Тому, на наш погляд, ставлення держави до релігійних спільнот є своєрідним показником рівня громадянського суспільства взагалі, а в нашій країні – зокрема. Тим більше, що критерієм виміру громадянського суспільства у нашій країні можна вважати ставлення до новітніх релігій.

Науково-дослідницький центр «Компаративістських досліджень релігій» філософського факультету ОНУ ім. І. Мечникова протягом майже 10 років здійснює експертне опитування фахівців України стосовно важливих аспектів релігійної ситуації в Україні. Дані, що були отримані внаслідок попередніх опитувань, було надруковано (див.: Никитченко О.Е. Експерти про нетрадиційні релігії і міжрелігійні конфлікти // Людина і світ. – 1999. – №6. – С.27-28; Никитченко О.Е. Свобода совісті й новітні релігії в Україні // Людина і світ. – 2002.- №2. – С.36-40).

■ **Олена Никитченко**, старший викладач кафедри філософії Одеської національної юридичної академії.

В останньому опитуванні (2004 року) брали участь і ті експерти, що відповідали на такі самі анкетні запитання у попередніх дослідженнях (40 відсотків), так і ті, що вперше знайомилися з анкетною – 34 %; 26% – не позначилися у цій графі. Більшість з опитаних мають певні знання з проблем, що розглядаються, десь протягом 15-30 років. Відсоток експертів виявився таким: науковці – 60 %; держслужбовці – 37%; журналісти – 3 %; інші – 8,6 %. Абсолютна більшість опитаних мала контакти з послідовниками новітніх релігій переважно з власної ініціативи та ініціативи представників новітніх релігійних організацій (96%). За ініціативою інших організацій та осіб – 14%, від зацікавлення захопленнями друзів новітніми релігіями – 3, 45%; через сімейні обставини – 3%.

Причиною цих контактів переважно був науковий інтерес (63%), службові зобов'язання (43 %), сумісні соціальні програми (6 %) та полеміка (17 %). Зауважимо, що рівень полемічних стосунків з приводу існування в нашому суспільстві новітніх релігій в останні роки на рівні експертів не збільшується, а 10,3 % з числа опитаних експертів причиною контактів назвали особисті й дружні взаємини з представниками НР.

Переважає більшість експертів вважає, що найкращим найменуванням нового релігійного феномену є «нові релігійні рухи» – 60%; друге місце «новітні релігії» – 20 %; 14% – «релігії «нового віку»»; 12% – вживають назву «тоталітарні секти»; 6% – «молодіжні культури»; 3 % – «сатанинські культури».

У графі «інше» експерти додали свої зауваження щодо назв, які входили до переліку у анкеті: «нетрадиційні для України», «це одне й те саме», «по-перше треба визначити «традиційність»». В останньому опитуванні експерти додали ще, що «нові релігійні рухи» також поглинуті терміном «нетрадиційність»; «це відповідь на виклик постіндустріальному суспільству» та «ніяка із запропонованих назв не відповідає сутності феномену, що розглядається».

До нетрадиційних для сучасної України релігійних об'єднань віднесли:

6% експертів – Вірменську Апостольську Церкву; 6% – Німецьку Євангелістсько-Лютеранську Церкву; 40% – Новоапостольську Церкву (в останніх двох випадках зменшується кількість експертів, що вважають ці церкви нетрадиційними); 48,6% – громади буддистів; 6% – громади іудеїв; 8, 6% – мусульман; 83% – Міжнародне товариство свідомості Крішні; 46% – громади РУНвіри; 83% – харизматичні церкви; 6% – свідків Єгови (також зменшується кількість експертів, що вважають їх нетрадиційними для України); 14,3% – громади Християн євангельської віри поза союзами; 14,3% – реформістську церкву; 34% – Російську вільну (закордонну) Православну Церкву; 25,7% – Російську Істинно-Православну Церкву (в останніх двох випадках зростає кількість експертів, які визнають ці церкви за нетрадиційні для нашого суспільства); 3 % – Союз Християн віри євангельської (п'ятидесятників) України; 8,6% – Старообрядницьку Церкву безпопівської згоди; 11% – Старообрядницьку Церкву Білокриницької ієрархії; 3% – Українську Автокефальну Православну Церкву; 3% – Українську Православну Церкву Київського патріархату; 3% – Українську Православну Церкву Московського Патріархату; 3% – Церкву адвентистів сьомого дня; 68% – Церкву повного Євангелія; 68, 6% – Церкву Христа.

Лише Римо-Католицьку, Російську Православну, Українську Греко-Католицьку Церкву та Союз євангельських християн-баптистів жоден з опитуваних експертів не визнав нетрадиційними релігійними організаціями в Україні. 6% експертів додали до переліку новітніх релігій для України мормонів, 6,9 % – Церкву Муна, 10, 3% – Бахаї, 6,9% – Велике Біле Братство.

До переліку були внесені також «реріховці», «кастанедівці», діанетика-саєнтологія, Аум-Сінрікьо, орієнталістські релігійні об'єднання, неоязичництво, Церква Богородична, Ладовіри, Велике Полум'я та ін. У додатку також позначили: « всі релігійні об'єднання, що з'явилися в Україні після 1988р.». Дехто зауважує, що «взагалі неетично поділяти релігії на традиційні і нетрадиційні».

В останньому опитуванні один з експертів зауважив, що в певному сенсі, насамперед соціально-історичному, новітніми релігіями є всі релігійні деномінації України, тому що їх статус в країні зовсім новий. До вже згаданих вище, деякі експерти додали як «новітні», «нетрадиційні»: сатаністів, конфуціанство, напрями азійського походження, Апокаліпсичну православну євангельську церкву, прогресивний іудаїзм, теософію.

Все менш стає експертів, що погоджуються з твердженням про посилення в українському релігійному середовищі позицій новітніх релігій.

Абсолютна більшість експертів (до 83%) вважають, що у ставленні РПЦ до новітніх релігій переважає ворожість. Також більшість опитаних не згодні з твердженням, що конфліктність у релігійному середовищі вище її рівня в інших галузях суспільного життя (74,3%). В останньому опитуванні значно збільшилась кількість експертів, що вважають ситуацію в релігійній сфері з приводу існуючих конфліктів такою, яку можна контролювати.

Із всіх опитуваних 83% зійшлися в тому, що міжконфесійні конфлікти мають вирішуватись за спільних зусиль їх учасників та держорганів. В останньому опитуванні

експерти додали, що до цих справ треба долучати незалежних знавців та спеціалістів з конфліктології.

У відповідях на запитання щодо того, чи однакові можливості мають усі релігійні організації задля досягнення своїх цілей, раніше переважала думка, що ні. Але в останніх двох опитуваннях думки розійшлися майже навпіл: 43% – 51%. В останньому опитуванні деякі експерти зауважили: саме новітні релігії не мають рівних можливостей, які гарантовані Конституцією; майже усі не мають таких прав, як РПЦ та УПЦ МП; усі мають рівні права за законом, але ж у них різні фінансові можливості.

Стабільно переважна більшість експертів (63%) згодна з тим, що в країні здійснюється політика протекціонізму відносно деяких релігій. Центральні органи, на думку експертів, здійснюють протекцію залежно від того, до якої парафії належить той чи інший керівник; взагалі держоргани налаштовані до підтримки православ'я; попередній парламент ще до того, як Президент розпустив його, був з цього питання поділений на прихильників різних церков того ж самого православ'я.

У регіонах держслужбовці підтримують відповідно: на Заході – УГКЦ, на Сході – УПЦ МП, у центрі – УПЦ КП, на Півночі та на Півдні – УПЦ МП. Взагалі, зауважують експерти, є певна корекція між політичним та релігійним протекціонізмом. 95% експертів говорять «ні» політиці релігійного протекціонізму.

Мабуть найбільше розійшлися думки експертів у відповіді на питання про перспективи у часі щодо вирішення конфліктів у релігійному середовищі: 14,3% – в найближчі часи; 28,6% – у віддалені; 28,6% – це вічні проблеми; 37% – важко визначитись. На тлі попередніх опитувань можливо відзначити, що доля песимістичних відповідей зростає.

Як і раніше більшість експертів вважають, що причинами конфліктів в релігійному середовищі є:

- суперечки за право володіння культовими спорудами та майном – 65,7%;
- втручання політичних партій та громадських організацій – 71%;
- некомпетентність місцевих органів влади – 71,4%;
- загальна криза суспільства й поширення беззаконня – 60%;
- намагання перенавернути у нове віросповідання вірних інших церков – 51,4%.

Перелік відповідей на запитання про можливі причини виникнення конфліктів експерти доповнювали найбільше. До тих, що вище названі, окреслимо лише додані в останньому опитуванні: загальна непоінформованість населення в цій сфері релігійного життя; маніпулювання суспільною свідомістю; втручання закордонних релігійних центрів та політичних сил Росії; колапс попередньої системи цінностей; вплив екстремістів з Москви (наприклад, «Діалог – центр»); консервативність релігійної доктрини.

Під час дослідження з'ясовувалося ще питання: «Що, на Ваш погляд, найбільшою мірою впливає на характер громадської думки в її ставленні до новітніх релігій?» В останньому експертному дослідженні перевагу було надано позиції традиційних церков – 65,7%; по 57% – діяльності самих нових релігій та позиції представників держави, на 4-у місці – мас-медіа – 54,3%. Характерно, що в попередніх опитуваннях ЗМІ займали найвищу планку у відповідях експертів не це питання. Про вплив позиції самих експертів згадали – 43%.

Переважає більшість експертів поділяє думку, що серед населення найбільшою довірою громадян користується, поміж інших соціальних інституцій, церква – 63%. Але при цьому експерти зауважують, що це складається по-різному в різних регіонах. Один з експертів вважає, що взагалі всі церкви себе вже надто дискредитували.

Що ж до необхідності існування громадських організацій, які б протидіяли поширенню НР, то при останньому опитуванні проти цього виступило майже 69%. Це навіть більше, ніж у всіх попередніх дослідженнях. З багатьох думок наведемо лише ті, що повторюються і мають пряме відношення до проблеми що розглядається: для боротьби з антисуспільними діями існують відповідні органи влади, якщо б новітні релігії демонстрували кримінальну поведінку, то владні структури мають достатню компетенцію для протидіяння. Якщо є за що критикувати НР, то треба це робити відповідно суспільним процедурам, яких дотримуються у демократичних державах. Об'єднання за принципом проти когось (за межами смаку в кулінарії, мистецтві та й спорту) прислуговує зміцненню конфліктності в суспільстві та в будь-якому випадку вони не мають перевертатись у злочинні організації, це проти свободи совісті та віри; найбільш ефективним є правове регулювання та просвітницька робота у ЗМІ; в межах громадянського суспільства можлива діяльність різних громад.

Більшість експертів (80%) вважає діяльність подібних громадських організацій не лише неефективною, а й негативною та шкідливою. В останньому опитуванні до вже надрукованих думок експерти додали: ця діяльність не може бути ефективною, бо ґрунтується на злості чи скривдженні; ці організації діють під егідою деяких церков, чи під впливом осіб,

що дуже суб'єктивно налаштовані; ця діяльність деструктивна, дестабілізуюча для суспільства, заангажована, шарлатанська. Також абсолютна більшість опитаних (72% експертів) виступили проти введення особливого правового режиму регулювання діяльності НР і додали: «Європейське законодавство рекомендує державам, що входять до Ради Європи, відмовитись від релігійної презумпції».

Отже, підсумовуючи відповіді експертів, можна виокремити ті проблемні ситуації в сфері релігійній сфері відтворення сучасного українського соціуму, які перешкоджають становленню громадянського суспільства. Однією із них є наявність конфліктів у самому релігійному середовищі в усій їх теоретичній та практичній різноманітності, хоча, як свідчать експерти, напруга цього протистояння в останнє десятиріччя спадає і частіше набуває явно політичного забарвлення.

«Антисектантська» діяльність здавна діючих та переважаючих за кількістю віруючих церков не тільки не наближує нас до засад громадянського суспільства, а навпаки – веде до створення соціуму феодального зразка. Наявність протекціонізму з боку владних структур до окремих релігійних організацій відкидає саму можливість побудови громадянського суспільства, бо порушує його головний принцип – принцип невтручання органів влади у діяльність громад, що діють в межах права.

Надія на побудову громадянського суспільства в Україні залишається, і не в останню чергу тому, що існують експерти, переважна більшість яких оцінює релігійну ситуацію в країні саме з точки зору засад такого типу соціуму. Якщо ж українські громадяни будуть мати потребу у створенні громадянського суспільства, то у нас вже є фахівці, які в змозі пояснити що треба, а що ні, зробити для цього, принаймні, в галузі релігійних відносин.

Л. ШУГАЄВА ■

ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ І ПРАВОСЛАВНЕ СЕКТАНТСТВО: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМИН

Проблема взаємин Православної церкви і православного сектантства існує з перших років появи останнього і є актуальною й до цих пір. Мова йде про ті релігійні об'єднання, які виникають, як правило, у лоні Православної церкви і лише невелика їх кількість відверто пориває з православ'ям, а, скажімо, такий релігійний феномен, як леонтіївці, з початку свого виникнення і до сьогодні діє у руслі Православної церкви.

Зростаючий утилітаризм побутового життя у поєднанні з високою інформатизацією всіх верств суспільства посилює кризу Православної церкви і значною мірою зводить сферу віросповідання до традиційної ритуальності. Православна церква, яка є ортодоксальною за суттю і консервативною за формою, повільно пристосовується до світу, який швидко змінюється, хоча претендує посісти в українському суспільстві якщо не визначальне, то бодай привілейоване становище, домагаючись у держави допомоги у вирішенні своїх канонічних та інституціональних проблем.

Православні церкви в Україні неадекватно реагують на збільшення різноманітних сект, у тому числі й православного кореня.

У процесі дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку сектантських об'єднань православного походження нами виявлена стійка мережа таких об'єднань в областях України, наявність кліру і прихожан, віросповідних та організаційних засад. До таких релігійних об'єднань належать Істинно православна церква, Істинно православні християни, леонтіївці, мальованці, Православна євангельська апокаліпсисична церква, Православна церква Божої Матері «Державна».

Збережені з радянського періоду громади Істинно православної церкви перебувають у стані трансформації й пристосування до нових умов. У зв'язку з цим постають певні проблеми інституційного, канонічного, юрисдикційного значення. Так, скажімо, одним із принципових питань для прихожан ІПЦ у Чернігові, Вінниці, Донецьку і Донецькій області, а також у Дніпропетровську, Сумській області є питання щодо назви їхнього релігійного об'єднання. Невдоволення прихожан

■ Л. Шугаєва, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціальних дисциплін Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.